

Croatica 42/43/44/1995-6.

Izvorni znanstveni članak

Ante Stamać
(Filozofski fakultet, Zagreb)

HRVATSKA KNJIŽEVNOST 1918-1928.
(Raspad velikih europskih sustava i oblikovanje novih
misaonih i umjetničkih smjeroва)

UDK 886.2

Kad su srpske postrojbe prvih dana prosinca 1918. prešle preko zagrebačkog Trga bana Jelačića, bio je to kraj jedne povijesne, ratne i parlamentarne agonije. Kad su pak 5. prosinca, dakle samo četiri dana nakon "ujedinjenja", pripadnici tih istih postrojbi, na tom istom mjestu, obračunali s još uvijek regularnim hrvatskim jedinicama, prouzročivši pokolj nad kasnije nazvanim "prosinačkim žrtvama", bio je to nov početak: uvod u razdoblje što su ga hrvatski sanjari prethodnih desetljeća doduše bili priželjkivali, ali su se oblici neposrednog življenja u njemu otrpve pokazali nepodnošljivima u svakom pogledu.

Zapravo, 1. prosinca 1918. novonastalo je Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca smijenilo kratkotrajnu državu SHS, stvorenu prethodno 29. li-

stopada, a ona je odlukom svoga Sabora bila prekinula sve državno-pravne veze s Austro-ugarskim carstvom i kraljevstvom. Time je zajedničkom životu sa srednjoeuropskim i podunavskim zemljama i narodima došao kraj, a Hrvati su, prvi put u povijesti, što nespretnošću i kratkovidnošću svojih političara što voljom tadašnjih velesila, "bačeni u suživot" s nizom balkanskih naroda i zemalja drugačijih tradicija, drugačijih pojmova o svijetu, drugačijih političkih nakana i ciljeva.

Prethodila je tomu ratna kataklizma, opći potop europskih vrijednosti između 1914. i 1918, tijekom koje je izginulo mnoštvo od 9 milijuna ljudi i nakon koje je povijesni vihor zbrisao četiri golema carstva: austro-ugarsko, njemačko, tursko i rusko. Dakako da je i Hrvatska – tj. četiri njezine zemlje sastavnice: Hrvatska, Slavonija, Dalmacija i Istra – podijelila sudbinu "propale Austrije", izgubivši prethodno na bojištima u Galiciji, Rusiji, Srbiji i Italiji, potom i za unutrašnjih poratnih nemira, znatan dio svoga pučanstva; izgubivši istodobno i mogućnost da njezina zakonita tijela (Sabor) odlučuju o sudbini vlastita naroda i zemalja na kojima je on obitavao.

Događaji koji su slijedili, sa spomenutim pokoljem na Trgu bana Jelčića kao jasnim početkom, bili su sve prije no ozbiljenije panslavističkih i južnoslavističkih ideala, upravo pukih tlapnja, iz zadnjih desetljeća 19. stoljeća. Smirena opomena zastupnika Stjepana Radića – izgovorena 26. studenoga u Saboru, a prije "ujedinjenja" s Kraljevinom Srbijom, značajna naime njegova rečenica: "Ne srljajte kao guske u maglu!" – nije uspjela odvratiti naivne hrvatske političare od nauma da se podvrgnu unitarističkoj volji čelnika Hrvatsko-srpske koalicije, pogotovu volji Svetozara Pribičevića: zastupnik i član Središnjeg odbora novonastalog državnog tijela (Narodnog vijeća) Ante Pavelić, zagrebački zubar, diplomatskom je gestom cijelu Hrvatsku predao u ruke budućem srpskom kralju Aleksandru Karađorđeviću.

Novom je zbiljom Hrvatska iz svoga zakonitog sredozemnog i srednjoeuropskog kulturnog ozračja gurnuta u dubinu balkanskih gudura, u civilizaciju posve drugačijih naslijeđenih običaja i zakona. Iz okružja Beča i Pešte, doduše nimalo ljubljenih metropola, rinuta je u okružje slabo poznatih, svakako prethodno romantiziranih Beograda, Podgorice i kasnije jednako tlačenog Skopja. Osim toga, naša je zemlja izišla iz rata i uz teške međunarodne posljedice, jer je kao dio nekadašnje Austro-ugarske, a bez ikakve vlastite "krivice", ugurana među poražene snage novoga europskog poretka. Taj su novi poredak, uz blagu naklonost nove velesile SAD, oblikovale Francuska, Velika Britanija, djelomice i Italija, pa se na njih oslanjala i novonastala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnija Jugoslavija. S druge, krajnje istočne strane, pokazalo se i da je novostvoreni Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika, nakon silovite "oktobar-

ske" revolucije u studenome 1917, stao diljem Europe, pa tako i Hrvatske, širiti utjecaj socijalističkih i komunističkih ideja, koje su, zajedno s drugim pokretima, pripravljale put budućem dugotrajnom totalitarnom poretku.

Hrvatska se dakle uvalila u nagle korjenite promjene, što ih je njezino pučanstvo, nenaviklo na istočnjačke satrapije, doživljavalo kao pad u još teže ropstvo. Ticalo se to koliko materijalnih toliko i duhovnih uvjeta javnog i privatnog života. Reorganizacija političkog i pravnog sustava, svakovrsno gušenje seljaštva i slobodarskog duha u liberalnog građanstva, pogotovu u građanstva izrazito nacionalne usmjerenosti, ponajviše pak ustrojstvo centralističke, policijske i žandarske strahovlade, kojoj je središte bilo u novoj prijestolnici, Beogradu, sve je to uvjetovalo nove oblike javnog života, stvorivši posve drugačiji politički zemljovid od onoga prijeratnog. Nastale su nove stranke kao tumačiteljice i usmjeravateljice novih društvenih odnošaja. Hrvatski se narod na temelju općeg prava glasa, ali pod strogim srpskim policijskim nadzorom, opredijelio otprilike prema četirima programima: Narodna stranka bila je nasljednicom nekadašnje Stranke prava, ali s blagom unitarističkom "korekturam"; Hrvatsko-srpska koalicija naglašeno je zastupala unitarističke i centralističke težnje beogradskog apsolutizma; Hrvatska republikanska seljačka stranka Stjepana Radića, kasnije bez druge odrednice, bila je naprotiv tumačem demokratskih i nacionalnih težnji najširih slojeva pučanstva, te je u malo godina doživjela silan procvat i postala vodećom snagom hrvatskog naroda; dio pak radništva i inteligencije pohrlio je u Komunističku partiju Jugoslavije, koja se u svom prvom desetljeću zalagala za socijalnu pravdu, za tzv. svjetsku revoluciju, ali i – poput Radića – za znatniji stupanj neovisnosti Hrvatske unutar zajedničke države, dakle za federalizam.

Dakako da je književni život – najnezamjetljiviji pa ipak najosjetljiviji registrator sveukupne zbilje – izrazio novonadošle prilike sebi primjerenim sredstvima. Piscu, njihove ideje, izabrani njihovi oblici, čitatelji, posrednici, pogotovu njihov jezik, u doslovnom su smislu bili autentičnim tumačima nove zbilje, svakako u većoj mjeri no što su to bili u prethodnom književnom razdoblju, u predratnoj estetiziranoj moderni.

Glede književnosti, novih su uvjeta svekolikog života bili svjesni poglavito najmlađi, bez obzira na to kojoj se od novonastalih političkih struja bili priklonili. Tin Ujević, Miroslav Krleža, Antun Branko Šimić, Ivo Andrić, Ulderiko Donadini, August Cesarec, Julije Benešić, Antun Barac, i mnogi drugi u širokom rasponu od filozofa do publicista i novinara, odlučnom su riječju, kao intelektualci, govorili "ne" prošlosnoj statici i "da" novoj dinamici, kojom su stavljali u pitanje svekoliko dotadašnje poimanje čovjeka i svijeta. Bilo je to doba uskovitlane misli.

Uglavnom su se očitovale četiri struje. Prvoj je bilo do potvrde nacionalnih vrijednosti u novom južnoslavenskom okviru (Ujević, Andrić); drugoj do oslobađajuće i svevladne snage umjetnosti u osobnom i društvenom životu (A.B. Šimić, Begović); trećoj do "novog čovjeka", kakav se nazirao na sivom nebosklonu socijalističkih sanjarija (Krleža, Cesarec); četvrta je pak bila lirska, katolička, naglašeno domovinska, potisnuta međutim isprva u pozadinu zbog jasnih novih protutežnih uvjeta (Sudeta).

Nije naime osobito mudro vjerovati, kako nemila zbilja melje i drobi svaku misao. Naprotiv! Nemila je zbilja svakom kreativnijem piscu povod kritičkom promišljanju, stalnu sučeljavanju, strastvenom nijekanju. Ukoliko, dakako, državne sile ne posegnu za mjerama koje guše čak i mogućnost tiskanja, a to se u našem stoljeću u "jugoslavenskom okviru" nerijetko i događalo. A ipak bi na kraju piščeva riječ pobijedila svoje priгуšivače i gušitelje. Pogotovu je to razvidno iz povijesti hrvatske kulture, u kojoj su se razdoblja diktature i stanovitog liberalizma smjenjivala prema općoj slici nestabilnih, često i protusmjerno ustrojjenih političkih odnošaja.

Valja međutim imati na umu, da novonametnuti "okvir" nije uspio istrgnuti hrvatsku književnost iz prirodnih, zapadnoeuropskih okvira unutar kojih se ona bila razvijala tijekom svoje tisućljetne povijesti. Nije taj "okvir" u tome uspio ni kasnije, kad su nadošli novi naraštaji, sve ako su zahtjevi balkanizacije postupno jačali, a europski okviri znali prividno gubiti svoje obrise. U trećem desetljeću naime hrvatska je književnost još uvijek, sve ako i slabije, komunicirala s nekadašnjim austrijskim, njemačkim i talijanskim duhovnim pojavama, ali se stala snažnije oslanjati o francuske, ne gubeći pritom vezu ni s duboko ukorijenjenim latinitetom svoga katoličkog duhovnog supstrata. To i jest razlogom s kojega je – unatoč nametnutom balkanskom duhovnom nasljeđu (tzv. srpska epika, "vidovdanski mit", "filozofija barbarogenija", uostalom svekolika srpska književnost, religija i mitologija) – hrvatski javni i duhovni život obilježen misaonim strujama i duhovnim pokretima svoje epohe, u kojoj dominiraju, sve ako i razrožne, ideje što su ih svojim djelima začeli primjerice Friedrich Nietzsche, Henri Bergson, Wilhelm Dilthey, Edmund Husserl, Sigmund Freud, ruski kršćanin Nikolaj Berdjajev, nikad zaboravljeni Artur Schopenhauer, estetičar Benedetto Croce, odnosno Fjodor Mihajlovič Dostojevski, a postupno se stala širiti i budistička i hinduistička filozofija. Sav taj splet ideja hrvatska je književnost amalgamirala na sebi svojstven način.

Ponajprije je tu "urođeni" hrvatski pesimizam, stanovito osjećanje besperspektivnosti života, što se kao kasnoromantičarska nit provlači djelima ostarjelih pisaca moderne, primjerice u Gjalskog, Nehajeva, ali i ranog Krleže. Posrijedi je nijekanje svijeta i njegovih projektivnih mogućnosti, jer osobnim, društvenim i metafizičkim izgledima čovjeko-

vim upravlja tamna, nerazumljiva i nespoznatljiva Volja, a čovjek pojedinac posjeduje o njoj samo više ili manje utemeljene, svakako varljive predodžbe.

S druge strane, proživljene su ratne strahote u naraštaju koji je nastupao probudile potrebu za "prevrednovanjem svih vrijednosti", tj. za obaranjem svih dotadašnjih duhovnih tekovina čovječanstva te za doseganjem "čovjeka" višeg i dotad nepoznatog stupnja razvoja, što ga je veliki filozof i pjesnik s prijeloma stoljeća Friedrich Nietzsche bio nazvao "više no čovjek"; ili, popularnije i netočnije, "nadčovjek". Živeći u jeku "Velikog podneva", on više neće biti "čovjek bez svojstava"; njegovi zastupnici spadaju u kategoriju ljudi koji se zovu "mi drugi", a slijedit će misao o neuništivosti Života, koji je "vječno vraćanje". Sve te Nietzscheove iracionalističke misli na osebujan su način konkretizirale opće ideje o nelogičnoj i antiracionalnoj biti svijeta, ideje što su se već ranije bile javljale kao oporba devetnaestostoljetnom znanstvenom i filozofskom pozitivizmu te kršćanskoj ontologiji i etici. Nietzscheova se misao *expressis verbis* znala javljati pogotovu u Krleže, ali se kao podzemna struja provlačila djelima većine pjesnika i dramatičara, osim, dakako, onih kršćanske inspiracije. Oni nipošto nisu mogli prihvatiti Nietzscheovo proroštvo o nadolasku novog Antikrista, sve ako je upravo kasnija europska povijest bila svjedokom njegovih razornih sila. No i ti su pisci, potranjujući vjeru u Svemogućeg Tvorca i Sina Otkupitelja, svojim djelima zakoračili u područje metafizike i mističnog promišljanja temelja svijeta. Hrvatska se književnost stala žestoko opirati o filozofske temelje.

I dok su riječi velikog prevratnika Nietzschea pohranjene prvenstveno u književnim djelima, ideje njemačkog filozofa kulture Wilhelma Diltheya prihvatila je kritika i znanost o književnosti; poimence Branko Vodnik i Antun Barac. Diltheyeva "filozofija života" temelji se na urođenosti svekolikog čovječanstva u povijest i iskustvo povijesti. Tako je s individualnim, tako je s općim ljudskim bitkom. Svaka je duhovna tvorevina riznica i taložina povijesnog iskustva. Ona nije "činjenica" – njome se, "tumačeći je" bavi znanost – nego je ukupnost "doživljaja", te je kao takvu "razumijeva" i filozofija i estetika. Predmetom književnoznanstvenog mišljenja toga doba, uvelike i hrvatske esejistike, postali su pojedinčev doživljaj, život, iskustvena povijest.

No od svih misaonih struja što su prožimale razdoblje jamačno je za umjetnost i književnost najutjecajnija bila antipozitivistička, antiscijentistička i antimonistička "filozofija života" francuskog mislioca i nobelovca (za književnost!) Henria Bergsona. Bergson je načelom svekolikog bitka držao "životni elan", "stvaralačku evoluciju", upravo stalnu dinamičku vidljivog i nevidljivog svijeta. A ona je samo vrijeme, ne statičan prostor i mjerljivi raspored bića u njemu. Vrijeme je moguće međutim

spoznavati samo intuicijom, ne razumom. Intuicija je izravno spoznavanje, koje je apsolutno, te se sjedinjuje s predmetom spoznavanja, pa i onim najvišim, i ne oslanja se o kakav sustav simbola primjerice jednog jezika, za razliku pak od racionalne spoznaje, koja je neizravna, relativna, kruži oko svog predmeta te se opire o već poznate pojmove i simbole. Time je Bergson stavio u središte ljudsku slobodu, koja i sebe i svijet spoznaje u neprestanoj dinamici, težeći uvijek prema otvorenim oblicima mišljenja, pa i u religiji i moralu. Jastvo i jest "intuicija trajanja", vječnog vremena. Od svih velikih pisaca tog razdoblja Bergsonove je nazore umjetnički najkreativnije izrazio Marcel Proust, svojim romanom-rijekom "U potrazi za izgubljenim vremenom". U Hrvatskoj je Bergsonove nazore uvelike dijelio Tin Ujević, pogotovu pak svekolika književnost kršćanske inspiracije.

Sve te duhovne struje valja imati na umu da bi se mogao pojmiti snažan zaokret mišljenja toga doba prema umjetnosti, odnosno prema estetici kao njezinoj teoriji. Zapravo, vjera u umjetnost kao posebno područje ljudske djelatnosti krasila je i razdoblje predratne moderne. Ali u poratnim se godinama umjetnost nametnula kao projekcija najviših čovjekovih mogućnosti, upravo kao njegova osloboditeljica od povijesno zadanih okvira. O nju se uostalom oslanjala i "filozofija života". Posebice valja naglasiti da su i Nietzsche i Dilthey i Bergson, svaki iz svog sustava mišljenja, umjetnosti pridavali značaj najvišeg postignuća čovjekova duha. Ona je naime autonomna teorijska djelatnost.

U tom sklopu valja uočiti neobično širok raspon "umjetničkih smjerala" i "pravaca", koji su dokraja razorili "stilsku formaciju" moderne ili pak preživjeli realizam i naturalizam. Popularno zvani "izmi", pojavili su se odnosno dokraja razvili u trećem desetljeću našega stoljeća, pa i u Hrvatskoj. S obzirom na neke zajedničke im crte (alogičnost, dehijerarhizacija vrijednosti, leksička i ispodleksička semantika teksta, slikovnost i filmičnost), danas se za sve njih kratko rabi i skupni naziv "avangarda". Prije su vrsti novih smjerala pisanja – ekspresionizam, futurizam, unanimizam i nadrealizam – težile za prevratom svih dotadašnjih vrijednosti te za korjenito novim poimanjem svijeta, čovjeka, Boga, povijesti. Druga je vrst "izama" – dadaizam, simultanimizam, imaginizam, kubizam – bila usmjerena prema užoj umjetničkoj praksi, posebice u poeziji, postularavši stanovita načela oblikovanja, od estetičkih do čisto tehničkih. Većina je njih svoje postulate, u skladu s tehničkim mogućnostima pojedinih umjetnosti, ostvarila i u slikarstvu, kiparstvu, glazbi, kazalištu, baletu te, dakako, u novoj umjetnosti, filmu, koji je sa svoje strane vlastitom tehnikom pretapanja i montaže snažno utjecao i na književnost. Osim toga, pojedini se "smjerovi" uzajamno križaju i preklapaju, pa u različitim europskim kulturama, dakako i u Hrvatskoj, ne pridonose "čistu" razliko-

vanju odnosno preciznom atribuiranju pojedinih značajnih književnih pojava. One su najčešće neka vrst susretnosti, jer su prava književna djela uvijek individualna i nesvodljiva na kakav jasno uobličen tip.

Ekspressionizam je vremenski najraniji, i u hrvatskoj književnosti najplodniji. Tragovi mu se u Hrvatskoj mogu nazirati još za vrijeme rata, primjerice u Krležu, Šimića i Donadinija. Nastao je u Njemačkoj i Austriji još u prvom desetljeću, premda je naziv kao krilaticu skovao francuski slikar Herve još 1900. kao jezični antonim "impresionizmu". Otprilike, umjesto trenutne impresije, "u-tiska" svijeta u ljudsku duševnost, umjesto dakle *dojma*, umjetničkom bi praksom imala ravnati ex-presija, "iz-tisak" iz zamršene ljudske duševnosti, dakle njezin *izraz* (lat. *expressio*), i to izraz spontan, snažan, nekontroliran i kojim mehanizmom logičkog mišljenja, te neposredovan kakvim prethodnim znanjem ili uljudbenom stegom.

Prvi ekspresionisti nastupili su oko 1910, primjerice u berlinskim časopisima *Der Sturm* (Juriš) i *Die Aktion* (Čin, Djelo, Akcija). U Beču je Karl Kraus izdavao i sam uređivao časopis *Die Fackel* (Buktinja, Baklja), kojemu je uostalom bio i jedinim suradnikom. Ponajslavnija se antologija ekspresionističkog pokreta pojavila 1920, pod naslovom *Menscheits-daemmerung* (Sumrak – ali i osvit! – čovječanstva). Sastavio ju je Karl Pinthus. Te su publikacije izrazito utjecale na mladoga Krležu, A.B. Šimića i Begovića. U njima se objelodanjivao epohalni povijesni obrat: propalo čovječanstvo treba pronaći novu mogućnost ekstatična ljudskog opstanka. Ekspresioniste je zato moguće razlikovati kao "prošlosne" registratore koji seciraju vidljivu ružnu stvarnost i kao "budućnosne" sanjare, tzv. aktiviste, koji slute novu, metafizički pojmljenu zbilju, ali i nov pojam ljudskoga bratstva. Najznamenitiji pjesnik njemačkog ekspresionizma, Gottfried Benn (1886-1956) još je 1911. objavio svoju zbirku pjesama *Morgue* (Mrtvačnica najbjednijih!), u kojoj se izražava slikama raspadajućeg ljudskog tijela, medicinske dijagnostike, truhlih stvari, prljavih prostora u kojima živi čovjek. Kasniji pak ekspresionisti slavili su novo doba u osvit u kojega se zaziva ekstatična zbilja apstraktno pojmljenog čovjeka, svijeta, bratstva, metafizičkog regulativa. Ekspresionisti se služe jakim slikama, zasićenim bojama, "velikim riječima", u stihovima koji, "ispali" iz skladnih oblika i uzajamno često nesročni, teže oslobođenom govoru, tzv. slobodnom stihu, odnosno stihu prirodno sklopjenih velikih i malih sintaktičkih cjelina. Ekstatični usklidi, tzv. ekspresionistički krik, provala bijesa i gorljiva uznositost izražavaju snažnu uzbuđenost lirskog jastva, ali bez isповjednog tona vlastite osobnosti.

Futurizam se začeo u Italiji kao zalaganje za korjenit raskid s prošlošću čitave europske kulture, poglavito talijanske. Usmjeren protiv "muzealne Italije", taj se dinamični i bučni pokret mnoštvom svojih ma-

nifesta zalagao za "budućnost" (lat. futurum), točnije za buduću strojevu civilizaciju, za "pomnožena čovjeka", za kult brzine i za opći tehnički napredak, koji bi u ropotarnicu povijesti imao pospremiti svekoliku dotadašnju umjetnost i ljudsku duševnost. Geslo "Ubijmo mjesečinu!" te, primjerice, tvrdnja kako je automobil ljepši od antičkog kipa Nike (Pobjede) Samotračke, samo su neke od futurističkih nesklapnosti, što ih je glasnogovornik pokreta i čitava naraštaja Felippo Tommaso Marinetti (1876-1944) izrekao u svojim brojnim i drskim manifestima. Najutjecajniji je bio onaj od 20. veljače 1909, koji je uostalom, bez šireg odjeka, odmah bio preveden i u Hrvatskoj. Zalažući se za kult brzine i tehnike, za gestu i pljusk, dakako i za imperijalne prohtjeve Italije, futurizam je poslije rata postao duhovnom sastavnicom Mussolinijeva fašizma, a sam Marinetti njegov gorljivi zastupnik.

Zrakoplov, snažan brod, motor, automobil, brzovlak, česti su predmeti oko kojih kruži futuristička pjesnička mašta, a predmet futurističke poruge svaki je oblik "paseizma", uključujući tu nježno čuvstvo, prirodu, ljubav, katoličku crkvu, uopće kršćanstvo. Glede jezičnog izraza futuriste neki drže zastupnicima krajnjeg stupnja "aktivnog" ekspresionizma. Oni su pošli putem razaranja logične kompozicije i sintakse, posebno postularavši nizanje samostalnih imenica, glagole u infinitivu, fonološka ponavljanja i onomatopeju iz tehničkog okružja. Unatoč pretjeranostima futurističkih programa i skandaloznih javnih nastupa, svojstvenih fašistima, pisci Giovanni Papini (kasniji obraćenik) te Aldo Palazzeschi značajni su pjesnici razdoblja. U Hrvatskoj je (u Zadru) još prije rata pripremljen prvi broj futurističkog časopisa "Zvrk", ali on nikada nije bio tiskan. Futurističkih je poetičkih elemenata bilo prvenstveno u poeziji "srednjeg" Tina Ujevića.

Nadrealizam (prevedenica francuske riječi *surrealisme*) smjer je u književnosti i likovnim umjetnostima koji je, za razliku od razmjerno kratkotrajnog ekspresionizma i futurizma, bio djelatan sve do šezdesetih godina našega stoljeća, a utjecaj mu se, transformiran, osjeća do dana današnjega. Krilaticu je 1918. skovao P.A. Birot, označujući njime jedno djelo velikog pjesnika Guillaumea Apollinairea. Međutim načela pokreta – koji nadilazi književnost i umjetnost zadirući i u temelje antropologije – formulirao je vođa nadrealista André Breton (1896-1966), pogotovu svojim manifestima iz 1924. i 1929.

Posrijedi je nastojanje da se iz obična, "realnog" svijeta, kojim ravna stvarnost stvari i organizirano (logičko) mišljenje – a ono "sputava slobodu" pojedinca i društva – dosegne zbiljnost koja nadilazi postojeći svijet i njegov jednoznačan raspored. To se ne može zbiti ni bijegom u metafiziku ni političkom revolucijom (premda su se neki nadrealisti zalagali za nju), nego oslobađanjem čovjekove podsvijesti, upravo zapretanih i neot-

krivenih sila ljudskoga bića. Ono nepoznato ravna poznatim, i pjesništvu je doseći drugačiju realnost.

S posve jasnim oslonom o psihoanalizu Sigmunda Freuda, onom u Europi s početka stoljeća, nadrealisti su svoju poetiku gradili ponajviše na aktualizaciji sna, uopće snovitosti, "oniričnosti", alogičnosti, nepoznatih i nikad viđenih slika što nastaju spajanjem nespojivoga te podsjećaju na san. Posebna područja takve izmaštane zbilje bila su: dubinski humor, crni humor, začudni predjeli, zapisani sni, zapisci luđaka, izljevi paranoičnog straha, slučajni spojevi riječi u besmislene iskaze, i automatsko pisanje.

Glede književnosti, automatsko pisanje najsvojstveniji je nadrealistički postupak. Sastoji se, analogno rječitu izražavanju Freudova "nesvjesnog", u tobože doslovnom i "apsolutno vjernom" bilježenju "diktata misli" u njezinu izvornom i logički nekontroliranu stanju, tj. u takvu kojim ne upravlja racionalno raspoložen um odnosno kakav drugi, situacijom nametnut slijed misli. "Precizan zapis" pasivnog života inteligencije, takvo je pisanje "između sna i jave" – u biti primitivno buncanje – postalo "magičnim diktatom" putu u najšire pojmljenu "nadrealnost".

Nadrealizam, francuskog podrijetla i izraz francuskog pobjedničkog mentaliteta, u hrvatskoj se književnosti nije ozbiljnije udomaćio prije 1940. godine, ali je stanovita traga ostavio u poeziji Tina Ujevića kasnih dvadesetih godina.

Unanimizam (otprilike: jednodušje), također francuskog podrijetla, bio je smjer pisanja kojemu je ime i smisao dao svojom zbirkom "La vie unanime" (Jednodušni život, 1909) pjesnik i romanopisac Jules Romains. On i njegovi istomišljenici zalagali su se za djelatno međuprožimanje pojedinca i čovječanstva, a u uvjetima nastajanja moderne tehničke i velegradske civilizacije. Pokreti masa, veliki gradovi, civilizacijski napredak, prostodušan život, čovjek kao susretno kolektivne duševnosti (ali bez ideoloških prisila), neki su od vodećih sadržaja unanimizma. Na izraznoj razini unanimizam nije donio bitnih novina, preuzevši slobodni stih, oslobođeni ritam, te široku raspjevanost ophodnog jezika od američkog velepjesnika Walta Whitmana i belgijskog kasnog simbolista Emilea Verhearena. Unanimističke su se težnje u hrvatskoj književnosti prožimale s težnjama kršćanskih socijalista, te su u znatnog broja pisaca ostavile razvidna traga. I Tin Ujević pjeva: "... a naša krv, i poraz svih, u klanju, / opet je samo jedna historija duša."

Dadaizam, vrlo popularan nakon rata među književnim anarhičarima, sastojao se u napuštanju svakog smisla riječi. Polazeći od fonema i sloga, pjesnici "dade" kanili su ostvariti poeziju posvemašnje (dječje) naivnosti, poeziju tepanja i buncanja, koja će pokidati sve veze s jezikom vlastite civilizacije. Izraz *dada* podrijetlom je iz francuskog, gdje (u dječjem jeziku) znači "konjić". "Pjesme" su dadaisti "pravili" gomilajući i raspoređujući što zvučnije suglasnike i samoglasnike, ne težeći čak ni

onomatopeji, iz šešira izvlačenjem riječi na papirićima, njihovim slučajnim rasporedima, te sličnim besmislicama. Neke od njihovih postupaka funkcionalno su preuzimali ekspresionisti i futuristi.

Kubizam je izvorno slikarski pokret, a sastoji se u postupku svođenja predmetnosti na najbliže geometrijske likove i tijela (krug, niz ploha položenih pod određenim kutovima, kocka, kugla, stožac, piramida i sl.). Bila je to analitika predmetnosti, motrenje na nju iz različitih kutova istodobno, tj. "sa svih strana"; razlaganje realnosti. Osobito je tu od utjecaja bilo otkriće afričke likovnosti. Kubizmom se vodilo osobito "apstraktno" slikarstvo P. Picassa i G. Braquea. Književnost se okoristila kubizmom više deklarativno negoli stvarno, služeći se kadšto slikama kruga, cikličkog oblikovanja kompozicije, ravne plohe, piramide i sl.

Simultanizam se temelji na dvjema pretpostavkama: istodobno prikazivanje većeg broja prostora u jednom te istom, mahom proznom i dramskom djelu, kako je to npr. u "Uliksu" J. Joycea, te nizanje stihova jednoga pored drugog, a bez kakve logičke (prostorne, vremenske, uzročnopoljsedične) osnove i veze. Rodonačelnik je takve poezije francuski pjesnik G. Apollinaire.

Imaginizam (lat. *imago*, slika), nastavši uoči rata u Sjedinjenim Američkim Državama, polazio je od oštre slikovnosti izvanjskoga svijeta: uočljiv i upadljiv predmet, prirodna činjenica, jarka boja, sve to usredotočeno po mogućnosti u jednoj jedinjoj jakoj riječi (slici). Što slikama iz suvremene civilizacije, što iz istočnih kultura (kineske i japanske), imaginizam je oplodio europsku i hrvatsku (Šimić!) poeziju zahtjevom za preciznim registriranjem izvanjskog svijeta u pjesničkom djelu.

Takav je eto bio bujni koloplet književnosnih i umjetničkih pokreta u Europi; takav je bio i u Hrvatskoj. Hrvatska književna pozornica živjela je više ili manje na susretištu svih njih, pa sve ponajvažnije pisce možemo i razlikovati s obzirom na veći ili manji njihov udio. Valja međutim ipak napomenuti, da je od svih tipova pisanja ekspresionizam bio naj-snažniji. Njegova umjetnička i svjetonazorna polazišta bila su najbliža hrvatskoj zbilji i temperamentu hrvatskih pisaca.

SAŽETAK

Godina 1918. uvalila je Hrvatsku u korijenite promjene, u još teži položaj od dotadašnjega. Hrvatsku književnost nove prilike nisu uspjele istrgnuti iz prirodnih, zapadnoeuropskih okvira. Tekst razmatra širok raspon "umjetničkih smjerova" i "pravaca" koji su dokraja razorili "stilsku formaciju" moderne ili pak preživjeli realizam i naturalizam.